

ROBERT SZCZERBIŃSKI¹, JAN KARCEWSKI², ANDRZEJ SZPAK³, ZOFIA KARCEWSKA³

ZACHOWANIA ZDROWOTNE MŁODZIEŻY SZKÓŁ
PONADGIMNAZJALNYCH W POWIECIE SOKÓLSKIM.
CZ. II. PALENIE PAPIEROSÓW I PICIE NAPOJÓW ALKOHOLOWYCH

HEALTH BEHAVIOUR OF STUDENTS ATTENDING SECONDARY SCHOOL IN
THE SOKOLSKI DISTRICT. PART II. SMOKING CIGARETTES
AND DRINKING ALCOHOLIC BEVERAGES

¹Powiatowa Stacja Sanitarno-Epidemiologiczna w Sokółce
Dyrektor: dr n. med. *R. Szcerbiński*

²Zakład Higieny i Epidemiologii Akademia Medyczna w Białymstoku
15 - 22 Białystok, ul. Mickiewicza 2c
Kierownik: prof. dr hab. n. med. *J. K. Karcewski*
e-mail: *higiena@amb.edu.pl*

³Zakład Zdrowia Publicznego Akademia Medyczna w Białymstoku
15 - 22 Białystok, ul. Mickiewicza 2c
Kierownik: dr hab. n. med. *A. Szpak*

*Dokonano oceny palenia papierosów i picia alkoholu wśród młodzieży szkół
ponadgimnazjalnych w powiecie sokólskim w województwie podlaskim.*

Słowa kluczowe: młodzież, palenie papierosów, picie alkoholu

Key words: youth, smoking cigarettes, drinking alcohol

WSTĘP

Zachowania ryzykowne dla zdrowia, a wśród nich palenie papierosów i picie napojów alkoholowych stanowi grupę czynników wpływających ujemnie na stan zdrowia, szczególnie w wieku rozwojowym. Ukształtowane i utrwalone zachowania antyzdrowotne w wieku młodzieńczym będą wpływać na zdrowie w przyszłości. Okres dorastania, z racji niedojrzałości psychicznej, charakteryzuje się podatnością do podejmowania wielu zachowań szkodliwie oddziaływujących na stan zdrowia, przy czym dominuje palenie tytoniu oraz picie alkoholu [1,11]. Od końca poprzedniej dekady grupa młodzieży regularnie palącej papierosy nie uległa zmianie (w roku 1999-30%, w 2003-31%), ale zmalała liczba uczniów całkowicie niepalących z 54% do 50%. Natomiast znacznie wzrosło spożycie piwa, a w mniejszym stopniu wódki oraz wina [15].

Konieczne jest stałe monitorowanie palenia papierosów i picia alkoholu przez młodzież we wszystkich regionach Polski oraz w różnych środowiskach społecznych celem lepszego poznania tego zjawiska oraz podejmowania działań profilaktycznych.

Celem pracy była ocena palenia papierosów i picia napojów alkoholowych przez młodzież szkół ponadgimnazjalnych w pow. sokólskim w woj. podlaskim

MATERIAŁ I METODY

Grupę badaną stanowiła młodzież szkół ponadgimnazjalnych z terenu pow. sokólskiego, której charakterystykę przedstawiono w części I pracy [13].

W niniejszej pracy analizowano odpowiedzi na pytania dotyczące:

1. podjęcia próby palenia papierosów i picia napojów alkoholowych.
2. częstości palenia papierosów i picia poszczególnych rodzajów napojów alkoholowych oraz problem upijania się.

Analizę statystyczną wyników wykonano z zastosowaniem pakietu komputerowego Statistica v. 6.0. Do analizy danych wykorzystano nieparametryczny test Chi^2 z poprawką *Yatesa*, przyjmując poziom istotności $p \leq 0,05$.

WYNIKI I ICH OMÓWIENIE

Z przeprowadzonych badań wynika, że próbę palenia papierosów podjęło 44,09% młodzieży w wieku 17-19 lat, przy czym częściej podejmowali ją chłopcy (47,96%) niż dziewczęta (40,79%) (tabela I). W rozbiciu na wiek odsetek chłopców 18 i 19 letnich (83,36% i 60,53%) był istotnie statystycznie wyższy niż dziewcząt w tym wieku (41,27% i 39,16%).

Wśród młodzieży płci męskiej odsetek chłopców podejmujących próbę palenia wzrastał wraz z wiekiem (różnice istotne statystycznie między 17-latkami i 18-latkami oraz 17-latkami i 19-latkami). Najwyższy odsetek młodzieży deklarował podjęcie próby palenia papierosów w wieku 14-16 lat (56,98%), w tym: 55,68% chłopców i 58,28% dziewcząt. Wśród młodzieży płci żeńskiej 17-latki (71,15%) istotnie statystycznie częściej niż 19-latki (48,21%) podejmowały próbę palenia w tym wieku. Inicjację palenia w wieku ≥ 10 lat deklarowało 10,26% młodzieży, istotnie statystycznie częściej chłopców (13,64%) niż dziewcząt (6,86%).

Wśród młodzieży, która podjęła próbę palenia papierosów kontynuowało ją z różną częstotliwością 52,42% nastolatków, w tym: 26,49% codziennie, 3,99% co najmniej raz w tygodniu, 21,94% rzadziej niż raz w tygodniu. Palenie papierosów codziennie deklarowali częściej chłopcy (32,95%) niż dziewczęta (20,0%) - różnice istotne statystycznie. W rozbiciu na wiek 17-latkowie (30,64%) i 19-latkowie (40,58%) istotnie statystycznie częściej palili papierosy niż ich rówieśnice (13,43% i 17,86%). W grupie młodzieży męskiej odsetek palących papierosy codziennie zwiększał się z wiekiem, natomiast w grupie dziewcząt tej prawidłowości nie stwierdzono. Najwyższy odsetek dziewcząt palących papierosy codziennie dotyczył 17-latek (30,78%) i był istotnie statystycznie wyższy w porównaniu z 18-latkami (13,43%).

Uzyskane wyniki na ogół są zgodne z wynikami badań innych autorów. *Kowalewska* i wsp. stwierdzili, że 44% młodzieży w wieku 11-15 lat podjęło próbę palenia papierosów, a 17% paliło papierosy z różną częstotliwością, częściej chłopcy niż dziewczęta, przy czym z wiekiem odsetek młodzieży inicjującej i kontynuującej palenie wzrastał, a różnice pomiędzy płciami były coraz mniejsze [3]. *Huk-Wieliczuk* wykazała, że 48% młodzieży południowego Podlasia i Białegostoku w wieku 15 lat podejmowała próbę palenia papierosów, a 16% badanych paliło papierosy z różną częstotliwością, przy czym codziennie 8% nastolatków, częściej chłopców niż dziewcząt [2]. *Suliga* podaje, że do palenia papierosów przyznawało

Tabela I. Rozpowszechnienie palenia tytoniu wśród młodzieży szkół ponadgimnazjalnych w pow. sokólskim.
 Table I. Prevalence of smoking cigarettes among secondary school students in the sokolski district.

	% młodzieży ogółem	% młodzieży męskiej				% młodzieży żeńskiej			
		ogółem	17- letniej	18- letniej	19-letniej	ogółem	17- letniej	18- letniej	19-letniej
podjęcie próby palenia	44,09	47,96	31,91 ^{A,B}	55,36 ^{A,G}	60,53 ^{B,H}	40,79	41,27	41,87 ^G	39,16 ^H
wiek podjęcia próby palenia	≥ 10 lat	10,26	4,44	16,13	17,39	6,86 ^F	5,77	5,97	7,14
	11-13 lat	18,23	31,11 ^B	17,74	11,59 ^B	17,71	21,15	22,39	8,93
	14-16 lat	56,98	64,44	53,22	52,17	58,28	71,15 ^D	56,72	48,21 ^D
	17-19 lat	14,81	0	12,9	18,84	17,71	1,92 ^{C,D}	14,92 ^{C,E}	35,71 ^{D,E}
Palą obecnie	codziennie	26,49	24,24	30,64 ^G	40,58 ^H	20,0 ^F	30,78 ^C	13,43 ^{C,G}	17,86 ^H
	co najmniej 1 raz w tyg.	3,99	4,44	3,22	2,9	4,57	3,85	2,98	7,14
	rzadziej niż 1 raz w tyg.	21,94	22,22	24,19	26,09	19,43	19,23	16,42	23,21
	nie palą wcale	47,58	39,2 ^F	41,93 ^G	30,43 ^H	56,0 ^F	46,15	67,16 ^G	51,78 ^H

A,B,C,D,E,F,G,H – różnice istotne statystycznie

się 20% dziewcząt i ponad 30% chłopców w wieku 15-20 lat, przy czym codziennie paliło 15,2% dziewcząt i 26,9% chłopców [12]. Wyniki badań *Kowalewskiej* i wsp. [4], *Mazur* i wsp.[5], *Ostaszewskiego* i wsp.[8] wykazują wzrost odsetka młodzieży palącej papierosy, a w szczególności dziewcząt.

Wyniki badań dotyczących picia napojów alkoholowych przez młodzież szkół ponadgimnazjalnych w pow. sokólskim przedstawia tabela II.

Kontakt z napojami alkoholowymi deklarowało 80,4% ogółu badanej młodzieży. Częściej podejmowali próbę picia chłopcy (83,1%) niż dziewczęta (78,09%), ale różnice nie były istotne statystycznie. Zarówno wśród chłopców jak i dziewcząt odsetek podejmujących próbę picia alkoholu wzrastał wraz z wiekiem badanych, przy czym różnice istotne statystycznie wśród chłopców i dziewcząt stwierdzono między 17 i 18 latkami oraz 18 i 19 latkami. Najwyższy odsetek badanej młodzieży (57,34%) deklarował podjęcie próby w wieku 14-16 lat, w tym: 57,38% chłopców i 57,31% dziewcząt. W rozbiciu na płeć dziewczęta 17 letnie (77,11%) istotnie statystycznie częściej podejmowały próbę picia niż ich rówieśnicy (62,5%). Zarówno w grupie badanych chłopców jak i dziewcząt odsetek nastolatków podejmujących próbę picia alkoholu w wieku 14-16 lat malał wraz z wiekiem, przy czym wśród dziewcząt między poszczególnymi grupami wiekowymi różnice były istotnie statystyczne, zaś wśród chłopców jedynie między 17 i 18 letnimi. Inicjację picia alkoholu w wieku ≥ 10 lat przeszło 8,44% młodzieży, w tym: 14,75% chłopców i 2,69% dziewcząt (różnice istotne statystycznie). W poszczególnych grupach wiekowych chłopcy podejmowali próbę picia alkoholu w tym wieku istotnie statystycznie częściej niż ich rówieśnice.

Wśród młodzieży, która przeszła inicjację picia alkoholu 84,06% nastolatków preferuje piwo, 57,19% wino i 18,46% wódkę z różną częstotliwością. W każdym tygodniu, ale nie codziennie, chłopcy (32,46%) pili piwo istotnie statystycznie częściej niż dziewczęta (14,33%). W rozbiciu na wiek chłopcy 18 i 19 letni (38,46% i 39,09%) istotnie statystycznie częściej pili piwo w każdym tygodniu, ale nie codziennie, niż ich rówieśnice w tym wieku (14,28% i 16,54%). Zarówno w grupie badanych chłopców jak i dziewcząt odsetek nastolatków pijących piwo w każdym tygodniu wzrastał wraz z wiekiem, przy czym między chłopcami i dziewczętami w wieku 17 i 18 lat oraz 17 i 19 lat różnice były istotne statystycznie. Codzienne picie piwa deklarowało 3,61% chłopców i 1,19% dziewcząt.

Stan upojenia alkoholowego co najmniej raz w życiu deklarowało 17,34% młodzieży, w tym: 18,27% chłopców i 17,91% dziewcząt. Cztery i więcej razy w życiu upiło się 30,0% młodzieży, przy czym istotnie statystycznie częściej chłopcy (41,97%) niż dziewczęta (19,1%). W rozbiciu na grupy wiekowe chłopcy w wieku 18 i 19 lat (50,55% i 49,09) upijali się istotnie statystycznie częściej z taką częstotliwością niż ich rówieśnice (19,33% i 18,8%).

Odnotowane w badaniach własnych wyniki rozpowszechnienia picia alkoholu przez młodzież szkół ponadgimnazjalnych były zgodne z tendencjami obserwowanymi przez innych autorów. Badania *Sierakowskiego* i *Zielińskiego* z 1999 roku wykazały, że w okresie 30 dni przed badaniem alkohol piło 62% 15-16 latków oraz 78% 17-18 latków, przy czym w drugiej dekadzie życia odsetek ten niewiele odbiegał od stwierdzonego w populacji osób dorosłych [9]. Według *Szymańskiego* i wsp. inicjację alkoholową w wieku 15 lat ma za sobą 92% młodych ludzi, alkohol piło regularnie 10-15% chłopców i 3-5% dziewcząt i było wielokrotnie w stanie upojenia alkoholowego [14]. W analizowanym okresie (1990-1998) ww. autorzy stwierdzili zwiększający się odsetek uczniów po inicjacji alkoholowej pijącej piwo i wódkę oraz upijających się. Wzrost ten najwyraźniej zaznaczył się u 15-latków. *Mazur* i wsp. wyka-

Tabela II. Rozpowszechnienie picia napojów alkoholowych przez młodzież szkół ponadgimnazjalnych w pow. sokólskim.
Table II. Prevalence of drinking alcoholic beverages among secondary school students in the sokoliski district.

	% młodzieży		% młodzieży męskiej				% młodzieży żeńskiej			
	ogółem		ogółem	17- letniej	18-letniej	19-letniej	ogółem	17-letniej	18- letniej	19-letniej
podjęcie próby picia napojów alkoholowych	80,4		83,1	73,76 ^B	81,25 ^C	96,49 ^{BC}	78,09	65,87 ^E	74,37 ^F	93,01 ^{E,F}
wiek podjęcia próby										
≥ 10 lat	8,44		14,75 ^G	15,38 ^H	18,68 ^I	10,91 ^J	2,69 ^G	3,61 ^H	3,36 ^I	1,5 ^J
11-13 lat	12,19		15,08 ^G	22,11 ^B	15,38	8,18 ^B	9,55 ^G	18,07 ^E	9,24	4,51 ^E
14-16 lat	57,34		57,38	62,5 ^{B,H}	58,24	51,82 ^B	57,31	77,11 ^{D,E,H}	63,02 ^{D,F}	39,85 ^{E,F}
17-19 lat	22,03		12,79 ^G	0	7,69 ^{C,I}	29,09 ^{C,J}	30,45 ^G	1,2 ^{D,E}	24,37 ^{D,E,I}	54,13 ^{E,F,J}
częstość spożywania napojów alkoholowych										
piwo	codziennie	2,34	3,61	2,88	6,59	1,82	1,19	0	0,84	2,25
	w każdym tygodniu	22,91	32,46 ^G	20,19 ^{AB}	38,46 ^{A,I}	39,09 ^{B,J}	14,33 ^G	10,84	14,28 ^I	16,54 ^J
	raz w miesiącu	23,44	22,95	23,08	23,08	22,73	23,88	16,87 ^E	20,17	31,58 ^F
	rzadziej niż raz w miesiącu	35,31	31,43	41,35 ^{AB}	25,27 ^{A,I}	27,27 ^B	38,8	43,37	39,49 ^J	35,34
wcale	15,94	9,51 ^G	12,5 ^H	6,59 ^I	9,09	21,79 ^G	28,91 ^{E,H}	25,21 ^{F,I}	14,28 ^{E,F}	
wino	codziennie	0,31	0,33	0	0	0,91	0,3	0	0	0,75
	w każdym tygodniu	2,97	4,59 ^G	3,85	7,69	2,73	1,49 ^G	0	1,68	2,25
	raz w miesiącu	10,62	11,47	10,38	10,99	12,73	9,85	7,23	4,2 ^F	16,54 ^F
	rzadziej niż raz w miesiącu	24,53	24,26	28,85	18,56	24,54	24,78	16,87	25,21	29,32
wcale	61,56	59,34	56,73 ^H	62,64	59,09	63,58	75,9 ^{E,H}	68,91 ^F	51,13 ^{E,F}	
wódka	codziennie	0,47	0,98	0	1,1	1,82	0	0	0	0
	w każdym tygodniu	4,84	8,52 ^G	2,88 ^A	15,38 ^{A,I}	8,18	1,49 ^G	2,41	2,52 ^I	0
	raz w miesiącu	15,62	22,95 ^G	19,23	17,58 ^{C,I}	30,91 ^{C,J}	8,95 ^G	8,43	6,72 ^I	11,28 ^I
	rzadziej niż raz w miesiącu	36,25	36,39	27,88 ^B	35,16	45,45 ^B	36,12	27,71	37,81	39,85
wcale	42,81	31,15 ^G	50,0 ^{AB}	30,77 ^{A,C,I}	13,64 ^{B,C,J}	53,43 ^G	61,44	52,94 ^I	48,87 ^J	
stan upojenia alkoholowego										
co najmniej raz	17,34	16,72	18,27	14,28	17,27	17,91	15,66	21,01	16,54	
2-3 razy	19,06	18,03	17,31	21,98	15,45	20,0	19,28	15,13	24,81	
4 razy i więcej	30,0	41,97 ^G	26,92 ^{AB}	50,55 ^{A,I}	49,09 ^{B,J}	19,1 ^G	19,28	19,33 ^I	18,8 ^J	

A,B,C,D,E,F,G,H,I,J – różnice istotne statystycznie

zali, że częstość nadużywania alkoholu przez młodzież 15-letnią systematycznie zwiększała się w latach 1990-2002 [6]. Natomiast *Sierosławski* stwierdził, że odsetek upijającej się młodzieży w latach 1995-1999 zwiększył się, a w latach 1999-2003 uległ stabilizacji u chłopców i zmniejszył się u dziewcząt [10]. Również w latach 1995-2003 zwiększył się odsetek młodzieży obu płci, która piła piwo i wódkę.

Przeprowadzone w latach 1984-2000 badania młodzieży z dzielnicy Warszawa-Mokotów wykazały zahamowanie niekorzystnego trendu wzrostu picia alkoholu wśród młodzieży 15-letniej obserwowany od końca lat 80 polegający na zmniejszeniu się odsetka młodzieży, która nigdy nie piła alkoholu oraz wzroście liczby często pijących i upijających się uczniów, przy czym zachowanie to jest wyraźne u chłopców. Natomiast wśród dziewcząt wskaźniki picia alkoholu wzrosły. Odsetek często pijących wino (26%) przewyższył odsetek chłopców (21%), odsetek tych, które próbowały wódki, wzrósł z 44% do 56%, a odsetek pijących piwo w ilościach prowadzących do upicia się, wzrósł z 8% do 11% [7].

WNIOSKI

1. Wykazano, że 44,09% młodzieży w wieku 17-19 lat podjęło próbę palenia papierosów, pali papierosy z różną częstotliwością 52,42%, w tym codziennie 26,49%.
2. Większość badanych uczniów (80,4%) eksperymentowała z napojami alkoholowymi, 17,34% młodzieży była w stanie upojenia alkoholowego, co najmniej raz w życiu, a najczęściej spożywanym alkoholem było piwo.
3. Potwierdzono, że chłopcy częściej niż dziewczęta podejmują palenie papierosów i picie napojów alkoholowych.

R. Szczerbiński, J. Karczewski, A. Szpak, Z. Karczewska

ZACHOWANIA ZDROWOTNE MŁODZIEŻY SZKÓŁ PONADGIMNAZJALNYCH W POWIECIE SOKÓLSKIM. CZ. II. PALENIE PAPIEROSÓW I PICIE NAPOJÓW ALKOHOLOWYCH

Streszczenie

Celem pracy była ocena rozpowszechnienia palenia papierosów i picia napojów alkoholowych przez młodzież szkół ponadgimnazjalnych w powiecie sokólskim. Charakterystykę grupy badanej, termin oraz metodę badania przedstawiono w cz. I pracy. W niniejszej pracy analizowano odpowiedzi na pytania dotyczące podjęcia próby palenia papierosów i picia napojów alkoholowych, częstości palenia papierosów i picia poszczególnych napojów alkoholowych oraz upijania się.

Wykazano, że 44,09% młodzieży w wieku 17-19 lat podjęło próbę palenia papierosów, a pali z różną częstotliwością 52,42%, w tym codziennie 26,49%. Eksperymenty z napojami alkoholowymi deklarowało 80,4% młodzieży, a w stanie upojenia alkoholowego co najmniej raz w życiu było 17,34% nastolatków. Najczęściej spożywanym napojem alkoholowym przez badaną młodzież było piwo.

R. Szczerbiński, J. Karczewski, A. Szpak, Z. Karczewska

HEALTH BEHAVIOUR OF STUDENTS ATTENDING SECONDARY SCHOOL IN THE
SOKOLSKI DISTRICT. PART II. SMOKING CIGARETTES
AND DRINKING ALCOHOLIC BEVERAGES

Summary

The purpose of this research was the evaluation of the use of cigarettes and alcohol among secondary school students in the sokolski district. Information about the sample, date and method of research was presented in the first part of the study. This part analyses answers to questions concerning: alcohol and smoking initiation, and the frequency of smoking, drinking and being under the influence of alcohol (intoxication).

The research showed that 44.09% of the students in the 17 to 19 age range tried smoking cigarettes. 52.42% of them smoke somehow frequently, 26.49% smoke daily. 80.4% of students declared to have experimented with alcohol. 17.34% of students were under the influence of alcohol (intoxication) at least once during their lifetime. The most frequently consumed alcoholic beverage was beer.

PIŚMIENNICTWO

1. *Frączek A.*: Rozwój w okresie dorastania a nawykowe palenie i picie. *Nowiny Psychol.* 1990, 5-6, 71-82.
2. *Huk-Wieliczko E.*: Zachowania ryzykowne młodzieży z terenów przygranicza Polski i Białorusi. *Zdr. Publ.* 2004, 114, 2, 172-176.
3. *Kowalewska A., Mazur J., Woynarowska B.*: Palenie tytoniu przez młodzież w okresie dojrzewania a jej środowisko społeczne. *Roczn. PZH* 2004, 55, 363-375.
4. *Kowalewska A., Woynarowska B., Mazur J.*: Czynniki związane z paleniem przez młodzież w okresie dojrzewania. *Zdr. Publ.* 2001, 111, 4, 238-244.
5. *Mazur J., Kowalewska A., Woynarowska B.*: Picie alkoholu i inne zachowania ryzykowne dla zdrowia u młodzieży w wieku 11-15 lat. *Med. Wieku Rozw.* 2003, 7, 1, 75-89.
6. *Mazur J., Woynarowska B.*: Współwystępowanie palenia tytoniu i picia alkoholu w zespole zachowań ryzykownych u młodzieży szkolnej; Tendencje zmian w latach 1990-2002. *Alkoholizm i Narkomania* 2004, 17, 1-2, 29-43.
7. *Okulicz - Kozaryn K., Borucka A.*: Picie alkoholu przez młodzież z mokatowskich szkół średnich w latach 1984-2000. *Alkoholizm i Narkomania* 2001, 14, 2, 245-259.
8. *Ostaszewski K., Bobrowski K., Borucka A., Pisarska A.*: Subiektywne normy a intencja używania substancji psychoaktywnych przez nastolatków. *Alkoh. Narkom.* 2002, 3, 15, 305-325.
9. *Sierosławski J., Zieliński A.*: Europejski Program Ankietowy w Szkołach na temat używania alkoholu i narkotyków ESPAD – raport z badań ogólnopolskich. Instytut Psychiatrii i Neurologii, Warszawa 1999.
10. *Sierosławski J.*: Używanie alkoholu i narkotyków przez młodzież szkolną, Raport z ogólnopolskich badań ankietowych zrealizowanych w 2003r. Instytut Psychiatrii i Neurologii, Warszawa 2003.
11. *Stępień E., Frączek A.*: Palenie i picie a inne zachowania związane ze zdrowiem i antynormatywne wśród dorastających. *Nowiny Psychol.* 1992,1, 29-36.
12. *Suliga E.*: Stosowanie używek, picie alkoholu i palenie tytoniu wśród uczniów szkół średnich. *Nowiny Lekarskie* 2002, 71, 2-3, 103-106.
13. *Szczerbiński R., Karczewski J., Szpak A., Karczewska Z.*: Zachowania zdrowotne młodzieży szkół ponadgimnazjalnych w powiecie sokólskim. Cz. I Aktywność fizyczna i zajęcia sedenteryjne. *Roczn. PZH* 2007, 58, 445-452

14. *Szymański J., Woynarowska B., Mazur J.*: Picie napojów alkoholowych przez młodzież szkolną w Polsce i innych krajach. *Tendencje zmian. Alkoholizm i Narkomania* 2001, 14, 2, 213-227.
15. *Świątkiewicz G.*: Młodzież a substancje psychoaktywne. *Komunikat z badań*. Warszawa 2004.

Otrzymano: 19.02.2007 r.